

Микола Григорук

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ
м. ДУБНО ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.
(за матеріалами фонду "Дубнівське міське спрощене громадське управління")**

Будівництво відродженої Української держави передбачає пошук нового ефективного устрою органів місцевого самоврядування. Тому доцільно проаналізувати, як утворювалися й діяли місцеві органи управління в минулому.

У Держархіві Рівненської області зберігаються протоколи засідань Дубнівського міського спрощеного громадського управління за 1894–1916 рр. Вивчення цих документів проливає світло не тільки на діяльність цього органу, але й історії міста.

Після відміни 1861 р. кріпосного права царизм провів ряд реформ, серед них міську реформу 1870 р., згідно з якою в містах утворювалися міські думи і управи. 1892 р. за міським положенням, доповненим інструкцією 1893 р., у містах з меншою кількістю населення замість дум створювалися "міські спрощені громадські управління", звані неофіційно управами, які очолював староста. Власники нерухомого майна, зібравшись на сход, тасмним голосуванням обирали на 4 роки 15 уповноважених (депутатів). На своєму першому засіданні новообрані обирали старосту і його помічника, які вважалися державними службовцями. Скликалися засідання або збори уповноважених (1–2 рази на місяць). Якщо на них прибувало менше як 2/3 уповноважених, то вони не були правомочні ухвалювати рішення, і їх переносили на інший день. Постанови зборів приймалися більшістю голосів відкритим або тасмним голосуванням. Із уповноважених тасмним голосуванням обирались постійні або тимчасові комісії міської управи: для збору податків, нагляду за благоустроєм міста та ін. Як правило, до складу таких комісій входило 3–7 членів, тому всі уповноважені були і одночасно задіяні в декількох комісіях.

Безпосередньо міським самоуправлінням керував губернатор. Саме він затверджував склад управління і його комісії, давав дозвіл на виконання постанов, прийнятих зборами уповноважених.

Дубнівське міське спрощене громадське управління розпочало діяльність із 1894 р., яке замінило міську думу. Царизм створив ці органи для того, щоб звільнити державні установи від збору податків, розквартирування військ, виконання різних приписів властей, благоустрою міста, комунальної служби. Тому їх називали органами самоуправління.

Особливістю міста Дубно на той час було те, що земля, на якій розташовувалося місто, належала княгині Барятинській, а після її смерті 1901 р. її дочці – графині Шуваловій. Мешканці міста платили власникам податок за землю – "чизши". Іноді власники міста, в свою чергу, надавали для міста допомогу: безкоштовно

будівельні матеріали, передавали в користування жителів сквер та ін.

Важливим джерелом формування бюджету міського управління був оціночний збір – податок з нерухомого майна, який встановлювався в кількості 1% від вартості в доход міста. Так, наприклад, якщо 1895 р. оціночний збір склав 2754 крб., то 1914 р. – 26 500 крб. Крім нього, жителі міста платили державний податок 26,5 коп. на 100 крб. вартості нерухомого майна і так званий земський (місцевий) податок 23,5 коп. від 100 крб. того ж майна, а оціночний збір – 1 крб. В 1904 р. мешканці Дубна заплатили чизшу – 4402 крб., державного податку – 2656 крб., земського – 1693 крб. і оціночного збору – 11000 крб.

Другим джерелом поповнення міської каси був податок з промислової і торгівельної діяльності. Тому міська управа була зацікавлена у збільшенні прибуткових закладів. Вже 1914 р. в Дубно діяло 7 трактирів, 5 оптових пивних складів, 20 пивних крамниць, 4 ренських (винних) погребів, 1 погріб російських вин і 1 буфет. Від них надходило в бюджет 3210 крб.

Іншим джерелом прибутку міської управи були митні збори: видача планів, копій, засвідчення документів. Платним було також розміщення оголошень на міських вітринах. Накладався податок і на візницький промисел. Наприклад, 1910 р. в Дубно – 38 скіпаків, 2 брички і 40 вантажних візників, для яких були розроблені окремі правила: заборонялося відмовляти пасажирам везти їх в будь-яку частину міста, брати плату вище встановленої такси, бути напідпитку, курити, сперечатися з пасажирами.

Предметом доходу спрощеного управління була плата за користування велосипедами. Вже 1911 р. в місті було зареєстровано майже 50 велосипедів, 2 автомобілі і 1 мотоцикл. А 1910 р. була спроба встановити плату – 10 коп. з кожного проданого пуда хмелю, але губернатор заборонив це, щоб не перешкодити торгівлі хмелем, центром якого на Волині стало Дубно.

Доходи міста зростали. Якщо 1904 р. вони становили 30 275 крб., то в 1914 – 63 395 крб. На таку суму планувалися й видатки. Міська управа успадкувала від своєї попередниці – думи – борги, до яких згодом долучила і свої власні, чого не позбулася за весь період свого існування. Лише 1907 р. Рада Міністрів частину казенних боргів розклала на 10 років і вони поступово стали зменшуватись. Проте на 1914 р. місто ще мало 29 573 крб. казенних і приватних боргів.

Першою статтею витрат міського бюджету було повернення казенних боргів, а на другому – стояло утримання міської управи: жалювання старости, його поміч-

IX. Архівні відкриття

ника, інших службовців, оплата приміщення. На 1914 р. сума становила – 7670 крб. На окремому засіданні уповноважених говорилось про роздуті штати, що в управі 7 писарів, це більше як в губернському управлінні. Вони “на службу прибувають об 11 годині, почитають газетки до другої години, а в 2 годині відходять”.

Наступною статтею виграт міського бюджету була військова квартирна повинність. До обов’язків управи входило забезпечення військ приміщеннями під штаби, казарми, конюшні. На це казна виділяла в рік по нормі: 8,5 крб. на солдата і 4,5 крб. на коня. Оскільки домовласники погоджувались здавати квартири за вищу плату, то різниця доплачувалась з міського бюджету. Наприклад 1908 р. місто заплатило квартирної окладу – 9589 крб., хоч виділено було 7183 крб., то вже в 1914 – казна виділила 15 929 крб., а виплати боргів становили – 29 129 крб.

Також за рахунок міста утримувалась поліцейська команда – городові. Місто закуповувало для них зброю, одяг, видавалася зарплата. На їх жалування постійно витрачалось 2619 крб.

Була в Дубно і власна пожежна команда. 18 квітня 1895 р. в місті вибухнула величезна пожежа, внаслідок якої згоріло багато будинків і все обладнання пожежної команди. Губернські органи виділили погорільцям 2000 крб., і міське управління купило на ці гроші в Чехії нове пожежне устаткування. Крім того в 1902–1908 рр. у Дубно діло добровільне пожежне товариство, якому було передано пожежну команду – 7–8 пожежників і 8–9 коней.

Одним із напрямків діяльності міської управи було забезпечення міста водою. На Кемпі була розчищена річка, щоб вода стала проточною. 1901 р. міська управа заявила: “Жителі міста змушені змиритися із сумним фактом, що для них не судилося користуватися придатною водою і що їй потрібно надалі брати із ріки Іква, не зважаючи на те, що вода там цілком не придатна для пиття і вбивча для їх здоров’я”. Колодязів з питною водою на той час не було. Тому того ж. 1901 р., розпочався рух за будівництво артезіанського колодязя, спорудження якого розпочалось 1906 р. А вже через рік міська управа приймає ухвалу про водовозів, які возили воду як із колодязя і з річки й продавали не вище 3–4 копійки за відро.

До обов’язків управи входив нагляд за будівництвом у місті. Забудовники обов’язково подавали плани будівель. А на будівництво виробничих споруд дозвіл давало губернське управління, але за згодою міської управи. Вона дозволила будувати “фабрику” колісної мази, хмелесушарку, крупорушку. А будівництво парового млина заборонило “з огляду на розташування і характер споруди, так і в інтересах спокою для жителів”.

Мешканці Дубна справедливо нарікали на відсутність просторої торгової площі. Тому 1908 р. управа взяла в оренду площу, що належала соборові між Шцирокою і Твердою вулицями для влаштування ринку.

Дбаючи про благоустрій міста, міська управа організувала прибирання вулиць, щоб кожен домовласник прибирав її навпроти себе, вимощував свій тротуар із твердого матеріалу. В 1908 р. запроваджено таблички з назвами вулиць і номерами будинків. Всього назви мали 24 вулиці і провулки: Замкова, Тюремна, Пекарська, Дивна, Казначейська, Костельна, тільки на передмістях Сурмичі і Забрама та на околиці Чернечина вулиці не мали назв.

Також міська управа слідувала за освітленням вулиць. У 1895 р. в Дубно було 150 газових вуличних ліхтарів, згодом їх стало 178, “освітлення міста перебувало в незадовільному стані: ліхтарі світять тьмяно і не всі запалюються або ліхтарі світять через 1–2–3 і подум’я горить слабо”. Зустрічається згадка про нерівномірне розміщення ліхтарів, але це вирішувалось чітко: “вийняти стовпи, де їх багато і додати туди де нема”. Вже в 1908 р. відбулися зміни – встановлено було 12 газоворозжарювальних ліхтарів, а ще через 2 роки їх стало 23. Та в Дубно будується електростанція і з першого січня 1914 р. місто освітлюється електрикою. Жителі Забрами скаржилися, що світло проведено до волосного правління і припинено, “ніби там люди не живуть!”

Правителі міста хотіли встановити міську телефонно-телеграфну станцію для зв’язку з іншими містами, так як тоді існувала лише казенна станція. Планувалося також з’єднати місто із залізничним вокзалом, а в самому місті розмістити 40 абонентів. Графиня Шувалова обіцяла безкоштовно виділити стовпи для проведення лінії. Але за браком коштів цей задум не було втілено.

Помітною була діяльність управи щодо розвитку освіти в Дубно. Тут існувало 2-х класне училище (початкова школа), яка діяла з 1869 р. і утримувалася на кошти казни, але через переповнення учнями в 1898 р. було відкрито за рахунок міського бюджету паралельний клас. Плата за навчання в 2-х класному училищі становила 6 крб. на рік. В 1892 р. відкрилася парафіяльна школа при Ільїнській церкві, а в 1902 р. – при Спасо-Преображенській. Правда, рівень знань, який давали церковні школи не влаштував жителів міста. Існувала тут і 2-х класна школа. 1910 р. в ній навчалось 187 дітей. При нормі 45 учнів на клас, в першому було 67, в другому – 66, в третьому і двох паралельних – 27 хлопчиків і 27 дівчаток. 1913 р. вона була перетворена на вище початкове училище. Навчання в ньому мало бути безкоштовним, але оскільки казна своєчасно не перераховувала грошей, тимчасову плату за навчання було введено в розмірі 5 крб. на рік.

Що стосується середніх шкіл, то в Дубно з’явилися вони значно пізніше. В 1905 р. дворянка Сапожникова відкрила тут приватну жіночу гімназію із підготовчого і трьох основних класів. А графиня Шувалова збудувала для цієї школи приміщення і в 1908 р. в ній вже було 5 класів, де навчалось 144 дівчинки. Делегація батьків поїхала до полечителя Київського учбового округу і домоглася дозволу на перетворення цієї школи в жіночу

IX. Архівні відкриття

гімназію. Ця гімназія відкрилася 1 вересня 1908 р. як неповна середня школа, так як в ній було чотири класи з 90 учнями. З 1 вересня 1910 р. цей навчальний заклад отримав статус повної жіночої гімназії. Існувала вона за рахунок плати за навчання: в підготовчому класі – 60 крб. і в основних – 80 крб. на рік. Решту витрат взяло на себе місто. Подібно виникла і чоловіча гімназія. В 1907 р. у Дубні відкривається приватний середній навчальний заклад для хлопців. Він був розрахований на 280 учнів, але так як надійшло понад 500 заяв, відкрився підготовчий і 6 основних класів, причому з двома 5-ми класами. При нормі 40 учнів на клас навчалось тут 310 хлопчиків. В листопаді 1907 р. міська управа звернулася до попечителя Київського учбового округу з проханням перетворити чоловічу школу на гімназію. В травні 1908 р. вона звернулася вдруге, так як в Дубні вже було 18 920 жителів, тому необхідно відкрити чоловічу середню школу, бо в сусідніх містах – Луцьку, Рівному, Кременці і Острозі такі заклади вже існують. Тим більше в сусідніх містах навчається з Дубна біля 70 і з повіту 250–270 хлопців. Але чоловіча гімназія стала діяти лише з 1 вересня 1909 р. спочатку із п'яти класів, а з 1913 р. – вона стала повною, тобто в ній було 8 класів. Плата за навчання становило 100 крб. на рік.

У видавничій частині міського бюджету частина коштів відводилася на медико-ветеринарно-санітарні заходи. Ряд років у цій статті фігурувала лише сума 60 крб., виділена на оплату квартири міської акушерки. Пізніше сюди було додано 40 крб. на знищення бродячих собак і 20 крб. на фарбу для маркування м'яса на боїні.

Міською управою контролювався продаж м'яса, яке дозволялося продавати лише після огляду і маркування його ветлікарем. В м'ясних крамницях мала підтримуватись чистота: білі фарухи продавців, стіни білого кольору, оббиті бляхою столи, прикриті чистим полотном м'ясо. Здійснювався також нагляд за продажем інших продуктів. До обов'язків міської влади входило встановлення такси (ціни) на продукти харчування і контроль за її дотриманням. При необхідності комісія уповноважених для визначення ціни проводила пробу – контрольну випічку хліба, забій худоби, щоб взнати вихід м'яса та ін. Але частіше робилися запити про ціни на продукти харчування в сусідніх містах, для встановлення відповідної ціни в Дубно. Наприклад, в жовтні 1905 р. міська управа збрала відомості, що фунт

яловичини коштує в Кременці, Заславі, Острозі – 8 коп., в Ковелі і Луцьку – 9, а в Рівному – 10,5 і встановила ціну для Дубно: перший сорт – 8 коп., другий – 6 коп., третій – 5 коп. за фунт. Подібне спостерігалось і в наступні роки. Напередодні Першої світової війни в 1914 р. фунт яловичини коштував – 10–12 коп., свинини – 13–18 коп. 19 липня (1 серпня) 1914 р. – день оголошення Німеччиною війни Росії, а вже 27 липня спрощене управління оголосило охорону артезіанського колодязя, електростанції, нічне патрулювання вулиць.

На початку війни в Дубно було сформовано на кошти міста 642-гу ополченську Волинську дружину. Крім існуючого госпітально Червоного Хреста, управа взялась за відкриття міського госпіталю. Військове командування заборонило підвищувати ціни на продукти харчування, але обставини змушували часто переглядати таксу. Було утворено комісію управи для нагляду за цінами.

Тим часом фронт наближався до міста. Вже 22 червня 1915 р. міська управа обговорювала заходи на випадок можливої евакуації. А 17 серпня 1915 р. було проведено останнє засідання управи перед її евакуацією до міста Прилуки Полтавської губернії (нині Чернігівської області). Охорона залишеного майна доручалась одному із уповноважених. Функції міської управи мав виконувати обивательський комітет, який розпочав свою діяльність 24 серпня 1915 р.

Дубно було окуповане австрійцями 29 серпня 1915 р. Всі 9 місяців окупації місто перебувало в прифронтовій смузі. Внаслідок Брусилівського прориву Дубно було визволене російськими військами 4 серпня 1916 р. 2/3 будинків було зруйновано і знищено, частина жителів евакуювалась вглиб Росії або була вивезена в Австрію. Дубнівська міська управа відновила свою діяльність 10 червня 1916 р. На своєму першому засіданні уповноважені звернулися до властей за допомогою в сумі 50 тис. крб., щоб закупити продукти для міста. Слідом за міською управою в Дубно повернулася поліцейська команда і пожежна частина. У зв'язку з тим, що місто було зруйноване, уповноважені стали клопотатися про повернення чоловічої і жіночої гімназій, евакуйованих у Волчанськ Херсонської області розміщення їх в Острозі.

Зараз, коли в Україні іде процес реформ, в тому числі і органів місцевої влади, було б корисно використати те позитивне, що було в їх роботі на початку ХХ ст.

Богдан Білячівський

ПЕРЕПИС СЛОБОЖАНЩИНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СУСІДНІХ ТЕРИТОРІЙ 1732 року

Відтворення цілісної картини суспільно-політичних, демографічних, економічних та культурних процесів за той чи інший період неможливе без комплексного дослідження статистичних джерел, зокрема, переписів

і ревізій. Слід констатувати, що українська історична наука в цьому напрямку в цілому не пройшла ще етапу накопичення та залучення до наукового обігу відповідного масиву фактажу, не говорячи вже про його систе-